

ДЕЈАН ШАБИЋ*
МИЛА ПАВЛОВИЋ

НЕКА ГЕОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА НАСЕЉА У СЛИВУ БЕЛОЦРКВАНСКЕ РЕКЕ У ФУНКЦИЈИ РАВНОМЕРНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ КРУПАЊ

Апстракт: У раду је анализиран утицај природних и социоекономских фактора (демографских, историјских, културних и др.) на настанак и развој насеља у сливу Белоцркванске реке у контексту равномерног развоја општине Крупањ. Објашњени су аспекти морфо-физиономских, демографских, етнокултурних и функционалних промена у структури насеља овог слива и указано на стратегије развоја.

Кључне речи: насеља, промене, регионална географија, регионални развој.

Abstract: In this paper we analyze influence of natural and socio-economical factors (demographic, historical, cultural, etc) on the genesis and overall development of the settlements in the Bela Crkva Valley in the context of regional development of the commune of Krupanj. We analyzed aspects of morpho-phisionomic, demographic, ethno-cultural, and functional characteristics of settlements in the Valley and the strategies of development.

Key words: settlements, changes, regional geography, regional development.

Географски положај насеља у сливу Белоцркванске реке

У сливу Белоцркванске реке, чија је површина 78,2 km², налази се осам сеоских насеља, од тога седам – Бела Црква, Толисавац, Врбић, Равнаја, Мојковић, Шљивова и Ставе улазе у састав општине Крупањ, и једно – Бастав припада општини Осечина. Слив Белоцркванске реке се налази у Западној Србији (микрорегија Рађевина).

Белоцркванска река, дуга 20,1 km, улива се у Ликодру, на 1,2 km пред њеним ушћем у Јадар (Гавриловић, 2002). Настаје од два изворишна крака – Баставске реке и Коларуше, које се састају код Беле Цркве.¹ У доњим токовима кроз Рађевско поље, Ликодра и Белоцркванска река теку паралелно или у неким деловима конвергују једна према другој (Шабић, 2005). Ширина долиноског дна у Рађевском пољу, која износи 400-500 m н. в. (Зеремски, 1957), заједно са богатством у подземним и површинским водама,

---

* Др Дејан Шабић, доцент, Географски факултет, Београд.

Др Мила Павловић, редовни професор, Географски факултет, Београд.

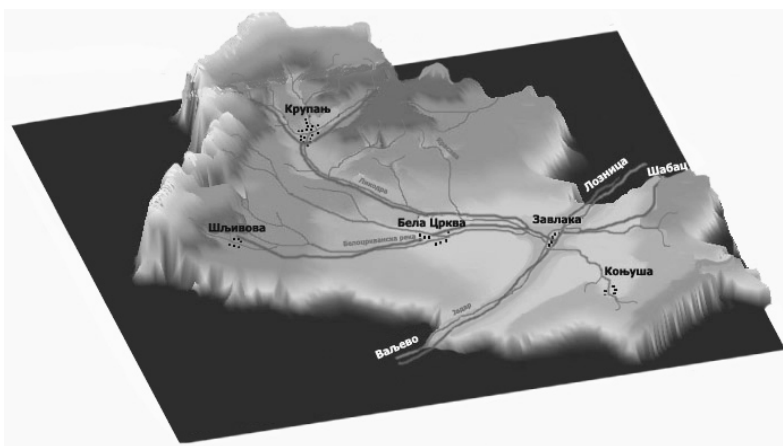
Рад представља резултате истраживање пројекта 146015 које финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Баставска река, природни наставак Белоцркванске реке, настаје од Ставске реке, дуге 5,5 km, и Шљивове, дуге 5,4 km, чија се изворишта налазе се 400-600 m н. в. Коларуша, дуга 15,4 km, је природни наставак Врбићке реке и настаје од три потока који извиру на 500-680 m н. в. и од потока Буљевац, дугог 4 km, који извиру на 395 m н. в., у североисточном делу Соколске планине.

педолошким и климатским условима, погодује развоју земљорадње, што је један од стратешких приоритета развоја свих насеља овог слива.²

Лева долинска страна Белоцркванске реке је прилично стрма, а десна – блага и широка. Асиметрија рељефа утицала је различито на „коришћење простора, наиме по подовима и терасама лево од Белоцркванске реке, у крчевинама, поникли су засеоци окружени воћњацима и шумом” (Васовић, 2003).

Путеви се радијално шире речним долинама и повезују Балу Цркву, централно насеље у сливу, са осталим насељима у окружењу. Регионални пут води од Бале Цркве до Завлаке, где се у долини Јадра везује за магистрални пут Ваљево-Лозница који се разилази у два правца и то према северозападу ка Лозници и југоистоку у правцу Осечине и Ваљева.³ На југу се већина локалних путева слепо завршава под огранцима Соколске планине.

Графикон 1. Тродимензионални приказ сливова Белоцркванске реке и Ликодре и дела слива Јадра који припада општини Крупањ (Шабић, 2005)

Геоморфолошка обележја, саобраћајно-комуникационе везе и инфраструктурна опремљеност утичу на функционални положај насеља у сливу Белоцркванске реке који се дефинише као поливалентан, контактан, транзитан и као елемент спајања и прожимања.

Поливалентност функционалног положаја насеља у сливу Белоцркванске реке огледа се у комплексности територије и спајања физичкогеографских и етнокултурних елемената на релативно малом простору, који се допуњују и преплићу по различитим основама. Контактни положај посматрамо као просторнофункционални однос насеља у сливу Белоцркванске реке са околином, са циљем успостављања чвршће економске сарадње привредних субјеката и стварања могућности квалитетног развоја ширег простора. Општина Крупањ, у којој се налази слив Белоцркванске реке, има функцију транзита путника и робе, али је због лошег стања путне мреже ограничавајући фактор у разним видовима интеграција.

У економском развојном смислу насеља у сливу Белоцркванске реке припала су после Другог светског рата општини Крупањ и била део Подрињско-колубарског

² Средња надморска висина слива Белоцркванске реке је 366,06 m, коефицијент асиметрије 2,7, коефицијент пуноће 0,29, укупан пад речног корита 505 m, просечан пад 25,1‰, коефицијент извијуганости тока 1,3, протицај реке 0,632 m³/s, висина отицаја 255,32 mm, специфични отицај 8,09 l/s/km² и коефицијент отицаја 0,28% (израчунали мр Ненад Живковић и др Дејан Шабић на основу *Топографске карте 1:50.000*).

³ Густина путне мреже са савременим коловозом износи 0,46 km/km² (0,41 km/km² у Мачванском округу и 0,32 km/km² у Централној Србији).

региона, а касније Мачванског округа, унутар кога су настале интензивне функционалне везе и односи између развојних центара – Шапца, Ваљева и Лознице (Дерић, 1997). Међутим, због конфигурације терена која је утицала на мобилност и транзитност главних комуникационих праваца у Западној Србији, општина Крупањ, а са њом и насеља која су предмет проучавања овог рада, остала су ван важнијих финансијских токова. Ипак, са добијањем статуса градског насеља 1949., Крупањ је побољшао функционални положај афирмацијом градотворних функција, чиме је убрзан развој села у окружењу, Јачањем функција, у Крупању су створени услови за развој секундарних, терцијарних и кварталних делатности које постају фактор успостављања функционалног јединства свих насеља општине, и елемент спајања и прожимања њене територије са окружењем по различитим основама. Развој општине Крупањ је одредио потребе за планским усмеравањем просторно-функционалних система у циљу успостављања равномерног регионалног развоја, којим се постиже усклађено и рационално коришћење простора, уређење предела, заштита, очување и мониторинг животне средине (Шабић, 2004).

Неке географске детерминанте насеобинског развоја

У сливу Белоцркванске реке налази се осам сеоских насеља. Свако насеље у сливу има катастарску општину и атар. Исто тако, свако насеље нема исти просторни оквир, тј. у котлинском делу он је мањи, а у брдско-планинском већи.

Насељеност слива Белоцркванске реке има дуг временски континуитет. Иако на основу остатака материјалне културе има индиција да је тај простор насељен још у неолиту (Ђурђевић, 1988), ипак се промене у развоју мреже насеља континуирано могу пратити од Средњег века. Основа савремене мреже насеља, која је разбијеног типа, формирана је XV-XVII веку, са досељавањем српског становништва из Херцеговине, Црне Горе и са Косова и Метохије (Милојевић, 1913). Средњовековне контуре мреже насеља у сливу Белоцркванске реке су се одржале до данас уз извесну модификацију. Промене су условљене савременим социоекономским, културним и етнопсихолошким факторима. Биполарност развоја данашње општине (Бела Црква и Крупањ) датира још од XIX века, када је дошло до снажније концентрације становништва и функционалног јачања насеља у Крупањској и Белоцркванској котлини.

Највеће и централно насеље слива је **Бела Црква**⁴. Налази се 22 km североисточно од Крупања на долинским странама Белоцркванске реке и њених притока: Рудног потока, Врањешевце, Дола и Церова потока. Развија се у висинском појасу 234-315 m н. в. и обједињује мале: „Трифковићи” у долини Рудног потока, „Дољани” на присојној страни Дола, „Станојевићи” на присојној страни Врањешевца и „Речани” на преседлини Церова потока и Белоцркванске реке (Николић-Стојанчевић, 1975). Површина атара износи 829,4 ha.

Слика 1. Бела Црква – центар села са музејом и спомеником из НОБ-а (фот. Д. Шабић)

⁴ Назив потиче од старе богомоље. „Ова и Добропоточка црква најстарије су не само у срезу, већ и у свакој удаљенијој околини, тако да су Белој Цркви долазили на Богослужење сва Подгорина и део Азбуковине, а Добропоточкој цркви долазили су из дринских села, па и Брасинци из среза јадарског” (Ђурђевић, 1989).

Бела Црква је једно од најстаријих села у Рађевини (помиње се 1442. у дубровачким изворима), а староседелачке породице су Даничићи и Стајчићи (Милојевић, 1913). Године 1948. у селу је живело 1053, а 2002., само, 755 становника (индекс 2002-1948. = 71,7), због интензивног одласка младог становништва 1960-их и 1970-их у Крупањ и друге градске центре (Ђурђевић, 1989).⁵

У прошлости, становништво се бавило изработом црепа, зидарским и ковачким занатом, које су научили од печалбара из Пиротског краја (Милојевић, 1913) током XIX века. На почетку XXI века већина активног становништва се бави пољопривредом али и непољопривредним делатностима у општинским центрима – Крупању, Осечини и Лозници. Од 1892. године село има земљорадничку задругу, која послује у саставу Земљорадничке задруге „Јединство” из Крупања.

Концентрација индустрије, становништва и терцијарно-квартарног сектора у Крупању, условила је демографско пражњење села у сливу Белоцркванске реке, али и других делова микрорегије. Међутим, положај ван главних саобраћајница и удаљеност од градског центра – Крупања, дали су Белој Цркви значај локалног центра коме гравитирају села – Белотић, Бастав, Ставе, Толисавац, Шљивова, Мојковић и Врбић. Постоје економскогеографски и демографски услови за даљи привредни развој, јер депопулација није пресудно утицала на привредну активност становништва и морфо-физиономска обележја насеља, о чему ће више бити речи у следећем поглављу.

Толисавац, у прошлости Толисалица, развија се у висинском појасу 384-390 m на долинским странама Толисавачке реке, Буљевца, Лазића, Тодоровића и Церова потока, 6 km источно од Крупања. Разбијеног је типа са површином атара од 1678,7 ha. Повезан је локалним путевима, долином Коларуше, са Белом Црквом на североистоку и долином Врбићке реке са Врбићем на југозападу. На основу теренских истраживања утврђена су, фактички, два издвојена села која су административно повезана: „Горњи” и „Доњи” Толисавац. „Горњи Толисавац” је разбијен део села, док је „Доњи” нешто збијенији.

Толисавац је 1948. године имао 1144, а 2002. – 667 становника (индекс 2002-1948. = 58,3). На Коларуши је загађен водоток у дужини 30-35 m. „Тиме је образовано језерце са бистром и топлом водом, које представља привлачно место за рекреацију” (Васовић, 2003). Пољопривредно становништво своје производе, највише малине, шљиве, ракију и месо тржишно оријентише.

У долини Баставског потока, западно од локалног пута Осечина-Пецка, на 240-360 m н. в., 26 km североисточно од Крупања, налази се **Бастав**. Једно је од села настало ван главног пута, који води котлином. Површина атара је 1289,2 ha (Грујић, 2001). Долинске стране Баставског потока, Пецке и Доњанске јаруге послужиле су за развој насеља махалског типа. Засеоци „Младеновићи” и „Марковићи” развијају се на присојној страни Баставског потока, „Беловодићи” и „Доњани” на присојној страни Доњанске јаруге и „Шуваје” на присојној страни Пецке (Бојанић, 1986). У поређењу са селима у долини Јадра, засеоци у Баставу су разбијенији.

Бастав, раније Бастах, у другој половини XX и почетком XXI века захваћен је депопулацијом. Године 1948. имао је 1106, а 2002. године – 585 становника (индекс 2002-1948. = 52,9). У прошлости су у Баставу били развијени зидарски, ковачки и кујунџијски занат. После Другог светског рата, активно становништво се углавном бави

⁵ Најбројније породице су: Кандићи, Петровићи и Крстићи. Становништво је српско и слави: Св. Јована, Св. Николу, Св. Арх. Михајла, Св. Ђорђа, Св. Алимпија, Св. Пантелију и Ђурђиц. Православна црква Св. Георгија у Белој Цркви, у чијем дворишту је гроб Владислава Рибникара, оснивача „Политике”, изграђена је 1889. Школу је добила 1843, а 1991. изграђена је нова школа у чијем саставу је Дом младих задругара. Бела Црква има посебан историјски значај. Позната је по догађају означеном као почетак оружаног устанка у Србији (7. јули 1941), где је музеј испред кога су бисте Жикице Јовановића – Шпанца, Мише Пантића и Чедо Милосављевића и споменик са натписом: „Овде је Србија рекла слобода” (Соколовић, 1998). Главне манифестације јесу вашари на Митровдан, Ивањдан и 7. јули (Ђурђевић, 1989).

земљорадњом, екстензивним сточарством у долини Баставске реке, воћарством и шумарством. Најплодније орнице су на потесима: „Вртаче”, „Младеноваћа брдо”, „Плужевина”, „Басташко брдо”, „Доњанска јаруга” и „Равно брдо”. Од 1980-их гаји се дуван, а од средине 1990-их почело је интензивније да се гаје малине и купине, чија је производња тржишно оријентисана.⁶

Телефонску мрежу Бастав је добио 1999. године, а водоснабдевање је са извора и из артешких бунара. Најиздашнији извори питке воде су: „Пећина”, „Бојина вода”, „Цер”, „Буљевац”, „Мићина вода” и „Врело”. У селу се налази „Тешманов конак”, комплекс зграда са двориштем изграђен крајем XVIII и почетком XIX века. Изградио га је Теодор Солдатовић – Тешман, трговац и капетан Крупањске кнежине.

На долинским странама Белоцркванске реке, Врбишке јаруге, Врбишке реке, Чкрљине, Скодре, Дубоког и Виноградарског потока, 12 km југоисточно од Крупања налази се **Врбић** – село разбијеног типа. Развија се у висинском појасу 420-430 m н. в. Куће у Врбићу су груписане по малама, смештеним по шљивицима: „Влајковићи” на осојној страни Врбишке јаруге, „Церовача” и „Ђукићи” на осојној страни Врбишке реке, „Томићи” и „Грујичићи” на присојној страни Врбишке реке, „Горњи Поповићи” на осојној страни Чкрљине, „Петровићи” на осојној страни Скодре, „Младеновићи” и „Вучетићи” на присојној страни Скодре, „Крсмановићи”, „Доњи Поповићи” и „Перићи” на присојној страни Дубоког потока и „Симићи” на присојној страни Виноградарског потока.

Назив села води порекло од врба које су у прошлости доминирале алувијалним равнима Белоцркванске реке и њених притока. Иако се село налази у ширем делу алувијалне равни Ликодре, оно има периферан положај у односу на најкомуникативнији део Рађевине.

Врбић је настао у доба турско-аустријских ратова у XIII веку. Врбић је 1948. године имао 1106, а 2002. – 578 становника (индекс 2002-1948. = 52,3). У прошлости су се мештани бавили екстензивним сточарством. Лети су стоку „гонили” на Соколску планину: „Код језера”, „У Паљевинама”, „Код Вујичић воде” и „На Милетини”. После Другог светског рата, у просторнофункционалном развоју није достигло величину од пре рата. У селу не постоји ни један неаграрни објекат. Електричну енергију добија 1968, телефонске везе 1998, а водом се снабдева са извора „Вујичића вода”.

На развоју Ставске реке, Буковог потока и Буљевца, 14 km југоисточно од Крупања, налазе се **Ставе**, село разбијеног типа (Грујић, 2001). Назив потиче од речи ставе – два ушћа три тока. Ставе се развијају у висинском појасу 274-276 m н. в. и обједињују: „Буковичку малу” с обе долинске стране Букова потока, „Горњу” и „Доњу малу” на присојној страни Ставске реке и „Удбињане” на присојној страни Пецке. Површина атара износи 1069,6 ha. С обзиром да се село развило на долинским странама потока, развоја између токова дају терену заталасан изглед. Терен је нагнут од североистока према југозападу. Источним ободом атара (ван села) пролази регионални пут Пецка-Осечина, а кроз село локални путеви према Врбићу на западу и Шљивови на југу.

Утврђени остаци старина, у народу названи мацарска гробља, указују на знатну старост села, које је расељено па поново насељено у неком старијем периоду. Ставе су 1948. године имале 706, а 2002. – 450 становника (индекс 2002-1948. = 63,6).

Електрично осветљење добија 1967., а водом се снабдева из бунара и са извора: „Сига”, „Милановац”, „Диздарев точак”, „Студенац” и „Алуге”. Мештани поседују парцеле на Соколској планини, а пољопривредна производња је тржишно оријентисана.

⁶ Породица Недељковић из Бастава од 1980. године почела је да гаји дуван. Од тада, у селу се гаје готово све врсте дувана погодне за цигарете: „бајиновац”, „маја” и „ћулин”. Дуван се испоручује предузећу из Љубовије, које га сортира, а потом шаље дуванској индустрији у Нишу. Годишње се произведе 22 вагона дувана (Васовић, 2003).

Равнаја се налази у углу који затварају Ликодра са Белоцркванском реком и Јадром и долинским странама Равнајице и Сеоске воде, на 230-235 m н. в., 18 km североисточно од Крупња. Кроз село пролази локални пут који га спаја са Мојковићем западу. Северозападно од насеља пролази магистрални пут Лозница-Осечина, али за насеља у сливу Белоцркванске реке нема већи економски значај.

Назив добија по геоморфолошком обележју атара – раван. Обједињује: „Горњи вис” на присојној страни Јадра и развођа Јадра и Равнајице, „Доњи вис” у долини Равнајице, „Доњу малу” и „Мркоњиће” у долини Сеоске воде. У долинској равни код састава Ликодре и Белоцркванске реке лоциран је највећи број кућа, мада се Равнаја простире и узводно. Куће у малама су под шљивицима, а њиве највећим делом у Рађевом пољу. Површина атара је 811,1 ha.

Равнаја се први пут помиње 1528. под називом Рамнаја (Бојанић, 1986). Равнаја је 1948. имала 700, а 2002. – 323 становника (индекс 2002-1948. = 46,1). Електричну енергију добија 1956, а телефонске везе 1991. (Грујић, 2001). Водоснабдевање је индивидуално са извора: „Николића вода” у Горњем вису, „Матића вода” у Доњем вису, „Зариновац” у Доњој мали, „Сеоска вода” и „Јелића бунар” у Мркоњићима.

У североисточној подгорини Соколске планине, 9 km југоисточно од Крупња, налази се **Шљивова**. Назив села води порекло од бројних стабала шљива. Површина атара је 2918,5 ha. Брдско-планински рељеф сеоског атара рашчлањен је изворишним долинама Врела, Рајковићке и Шљивовачке реке. Развија се у висинском појасу 710-721 m н.в. и обједињује осам мала. Изузевши „Срејицу”, засеоци: „Петковићани”, „Личани”, „Старчевићани”, „Грчани”, „Петковићани”, „Чављани” и „Доњани” су групе сродничких кућа. „Срејица” је смештена у долини Врела, „Старчевићани” у долини Рајковићке реке, „Личани”, „Грчани”, „Чављани”, „Доњани” и „Петковићани” у долини Шљивовачке реке. Шљивова је повезана локалним путевима са Богоштицом на истоку и Ставама на северу.

По остацима старих зидина које народ везује за легенде о проклетој Јерини, и старим гробљима, утврђено је да Шљивова основана у Средњем веку (Васиљевић, 1967). Шљивова је 1948. године имала 1280 становника, а 2002. – 849 (индекс 2002-1948. = 66,3). Село је захваћено депопулацијом и предстоји му биолошко гашење.

Пољопривредно становништво своје производе, суве шљиве, јабуке, трешње, крушке, орахе, малине, ракију, месо и дрвену грађу пласира на тржиште Лознице, Осечине, Ваљева и Шапца. Електрично осветљење је добила 1973. године, а водом се снабдева са врела 600-800 m н.в. У селу се налази четвороразредна школа, која је почела са радом 1965. године. На потесу „Петков шанац” налазе се војни шанчеви из Првог српског устанка.

У најширем флувијалном проширењу Ликодре, површине око 5 km², у долинама Белоцркванске, Мојковичке, Мајсторовића и Марића реке, Равнајице и Поточарске јаруге, 16 km североисточно од Крупња, налази се **Мојковић**. Развија се у висинском појасу 207-210 m н.в. Површина атара је 1083,8 ha. Кроз село пролази регионални пут, који води долином Белоцркванске реке, и локални путеви који га повезују са Красавом на западу, Ликодром на југозападу и Равнајом на истоку (Грујић, 2001).

Мојковић није изразито друмско насеље, али са тим типом насеља има сличности због линеарног низа кућа дуж пута. Обично су куће увучене дубље у двориште, ограда је редовно направљена од ниске тарабе чинећи више симболичну ограду него неку стварну заштиту. Досељеници из Црне Горе станују у кућама које немају ограду, па се по томе може утврдити њихово порекло.

Мојковић је 1948. имао 1364, а 2002. – 790 становника (индекс 2002-1948. = 57,9). До почетка XX века Мојковчани су пекли креч „за своју потребу и за продају”. Неки су одлазили за време жетве у Поцерину, „где су радили као жетеоци” (Милојевић, 1913). После Другог светског рата већина становништва бави се сточарством и вишак

производа пласира на тржиште. Електричну енергију добија 1952, а телефонске везе 1991. Насеље је без привредних објеката. Радници запослени у непољопривредним делатностима раде у Крупњу, Лозници и Осечини. Близина ова три насеља утиче да се највећи број младих у њима запошљава и настањује.

Правци раномерног развоја општине Крупањ са посебним освртом на насеља у сливу Белоцркванске реке

Приоритетне развојне активности у општини Крупањ везане су за инфраструктуру и комуникације, рационално коришћење природних ресурса, заштиту природе, очување културноисторијског наслеђа и равномерно развој руралног и урбаног дела.

Први стратешки правац развоја везан је за инфраструктуру и комуникације, јер саобраћајни и комуникациони системи и управљање комуналним сервисима могу да обезбеде ефикасно обављање активности становништва. Развој саобраћаја и саобраћајних система треба да се заснива на модернизацији и развоју мреже путева, опреме, службе и услуга фиксне и мобилне телефоније. Као што је већ поменуто, кроз проучавану територију пролази магистрални пут Лозница-Ваљево, који је на многим местима оштећен, због чега је неопходна његова модернизација. Када је у питању покривеност и услуге фиксне и мобилне телефоније, у свим насељима постоје телефонски прикључци фиксне телефоније од 1990-их година, док сигнали мобилних оператера Телеком 064 и Теленор 063 не покривају све насељене делове територије.

Управљање инфраструктурним системима у општини Крупањ зависи од степена економског развоја, еколошке свести становништва и организације надлежних органа. Важнији секторски приоритети везани су за: реконструкцију и модернизацију локалних и регионалних путева, реконструкцију и модернизацију водоводне и канализационе мреже у Крупњу и санацију локалних водоводних мрежа у руралном делу. У том смислу неопходно је урадити следеће: направити приоритете по насељима, извршити регулацију речних корита, модернизовати нисконапонску мрежу у руралном делу, изградити хигијенску депонију за Крупањ и извршити санацију сметлишта уз Ликодру и Белоцркванску реку. Уз Белоцркванску реку, на више места, постоје депоније, које треба релоцирати, а загађиваче треба санкционисати у складу са еколошким законима.

Табела 1. Пољопривредно земљиште насеља у сливу Белоцркванске реке 2005. године

Насеље	површ. атара (ha)	пољ. површ. (ha)	% у ук. повр.
Бастав	1289,2	894,2	69,4
Бела Црква	829,4	654,6	78,9
Мојковић	1083,8	760	70,1
Равнаја	811,1	620,6	76,5
Ставе	1069,6	694,6	64,9
Толисавац	1678,7	1111,5	66,2
Врбић	1165,5	763	65,5
Шљивова	2918,5	1924	65,9

Извор: Катастарска служба, Општинске управе, Крупањ-Осечина, 2006.

Други стратешки правац развоја везан је за рационално коришћење природних ресурса, првенствено за управљање земљиштем и шумама. Највећу површину захвата пољопривредно земљиште, које се простире на 24.176 ha (59,8%), затим шуме 14.719,3 ha (36,4%) и неплодно земљиште 1.555,4 ha (3,8%).⁷ Наведена структура пружа могућност оптималнијег коришћења.

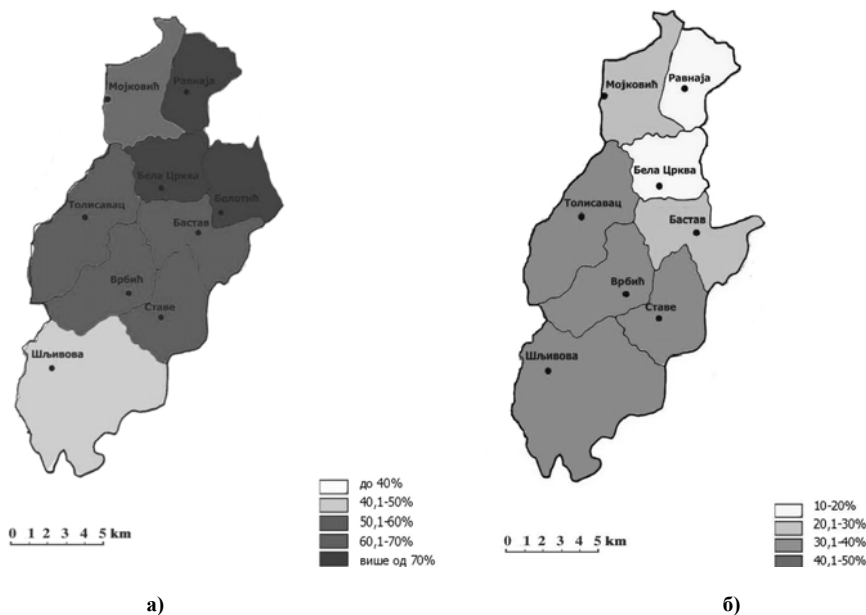
⁷ Категоризација земљишта на територији Општине Крупањ у производној 2005-2006. години. Одељење за привреду и финансије, Општинска управа, Крупањ, 2006.

Табела 2. Шумовитост насеља у сливу Белоцркванске реке 2005. године

атар	индивидуал. сектор	%	друштв. сектор	%	укупно	% шума у површ.
Бастав	342,1	99,8	0,7	0,2	342,8	26,6
Бела Црква	106,9	86,6	16,5	13,4	123,4	14,9
Мојковић	261	99,7	0,8	0,3	261,8	24,2
Равнаја	154,1	99,4	1	0,6	155,1	19,1
Ставе	253,8	75,7	81,5	24,3	335,3	31,3
Толисавац	495,1	96,8	16,4	3,2	511,5	30,5
Врбић	307,9	84,8	55,2	15,2	363,1	31,2
Шљивова	903,5	97,7	21	2,3	924,5	31,7

Извор: Катастарска служба. Општинске управе, Крупањ-Осечина, 2006.

У том циљу потребно је одредити потребан простор за развој инфраструктуре дуж развојних осовина и главних излазних праваца из општине према окружењу, успоставити хармоничне односе на линији контаката изграђених и природних структура, сачувати пољопривредно земљиште, стимулативним и рестриктивним мерама спречити конверзију пољопривредног земљишта у земљиште друге намене и енергично сузбијати дивљу градњу на земљишту најбоље бонитетне класе (алувијалне равни Белоцркванске реке) и повећати економичност и рентабилност у газдовању шумама, стално одржавати и подизати нове шуме и јачати њихове функције (производња дрвета и семена најбољег квалитета, заштита земљишта од ерозије, регулисање режима вода и др.) (Шабић, 2005).

Карта 1. Учешће обрадивих површина (а) и учешће шума (б) у укупним површинама сеоских атара у сливу Белоцркванске реке 2005. године

Трећи стратешки правац развоја општине Крупањ везан је за заштиту природе и културног наслеђе, којим се дефинишу последице људских делатности и активности на природу и културно наслеђе, утврђују принципи заштите. Ова концепција развоја заснива се на планској организацији и уређењу територије у односу на активности и делатности, чиме се постиже рационална и квалитетна основа за спровођење политике унапређења и заштите. Приоритети су: обезбеђивање квалитетне животне средине и

мониторинг, заштита, обнова и санација стања живог света и очување равнотеже екосистема, активна заштита на локалитетима: „Данилова коса” – општи резерват природе, „Столице” – меморијални споменик природе, „Добри поток” – споменик природе, „Ковачевића пећина” – споменик природе, „Липа” – споменик природе и заштита културног наслеђа: „Мачков камен” – споменик културе од изузетног значаја, „Бела Црква” – знаменито место од изузетног значаја и „Столице” – споменик културе од изузетног значаја.

Четврти стратешки правац везан је за равномеран просторнофункционални развој општине Крупањ, који се може постићи:

- 1) интензивнијим развојем пољопривреде,
- 2) децентрализацијом индустрије и
- 3) развојем туризма.

У наредном периоду, пољопривреда се мора прилагођавати развојним тенденцијама кроз приватизацију и адекватно коришћење површина намењених пољопривреди. У том циљу потребно је издвојити просторне целине на којима постоје услови и традиција пољопривредне производње, активирати земљорадничке задруге у којима је могуће организовати откуп и обезбедити прераду пољопривредних производа; спровести комасацију у зони интензивне земљорадње, развити пројекте производње здраве хране и лековитог биља и интензивирати развој шумарства, туризма и других комплементарних делатности са пољопривредом.

Због удаљености од већих индустријских центара и ограничених материјалних средстава пољопривредних произвођача, у насељима слива Белоцркванске реке није дошло до високог нивоа загађења земљишта. Зато пољопривредно земљиште пружа услове за производњу здраве хране.

Други аспект равномерног регионалног развоја је децентрализација индустрије, чији је циљ смањење прилива радноспособног становништва у Крупањ и постепено побољшавање услова живота у селима у сливу Белоцркванске реке, али и у осталим руралним деловима општине. Развој индустрије у руралном делу општине обезбедио би равномеран размештај активног становништва са размештајем производње у непољопривредним делатностима, ефикасније обављање свакодневних активности становништва и смањивање миграција село-град. На почетку XXI века индустрија у Крупању је оптерећена техничко-технолошком застарелошћу, бројем запослених, па је зато потребно извршити њену реорганизацију.⁸

Развој туризма општине Крупањ зависи од локалних органа, туристичког менаџмента, власничке трансформације, стандарда становништва и др. Нови концепт организације туризма заснован је на тржишној економији, поштовању закона и већој улози локалне управе у његовој афирмацији. Да би туризам искористио развојну шансу потребно је: објединити и осмислити садржаје туристичке понуде, повећати атрактивност садржаја уз путеве (воденице из XIX века), укључити села (сеоски туризам) која су спремна да учествују у туристичкој понуди и основати туристичку агенцију која би конципирала и реализовала пројекат чији би задатак била промоција туристичких вредности општине.⁹

⁸ Квалитативно нови економски и еколошки услови намећу правце развоја индустрије, која треба да буде заснована на променама коришћења природних ресурса, власничком, гранском, техничко-технолошком и просторном реструктурирању предузећа, развоју малих и средњих предузећа у руралном и урбаном делу општине са структуром која омогућава брзу и ефикасну адаптацију активности и функција, повезивању различито техничко-технолошких дисциплина и ефикасан трансфер знања и њихова примена у привреди, примени информационих технологија и софтверских компоненти у организацији и управљању производњом и високом степену диверзификације производње и поштовању еколошких критеријума у планирању развоја.

⁹ У насељима у сливу Белоцркванске реке, сагласно природним и антропогеним туристичким вредностима, њиховом положају, традицији и материјалној бази, развијало се и може се развијати више врста туризма са тенденцијом остваривања одговарајућих економских и друштвених ефеката. Поменимо дечји и омладински туризам који се може одвијати кроз летње школе, радионице и кампове. Иако ова врста туризма не доноси значајне економске ефекте туристичкој рецептиви, од значаја је за васпитање и образовање ученика. За

У циљу реализације наведених активности треба дефинисати улогу локалног нивоа управљања, обезбедити његово повезивање и координацију са вишим нивоима управљања (насеље-општина-округ-Република), успоставити већу сарадњу локалних служби у оквиру система планирања, извођења радова и одржавања, обезбедити развој саобраћајних и комуникационих система и управљања водном, енергетском и комуналном инфраструктуром и комуналним сервисима, прецизирати обавезе комуналних сервиса, израда и имплементација регулационих планова за сва насеља у општини и посебних планова за привредне објекте ван градског грађевинског земљишта и друго.

Закључак

Села у сливу Белоцркванске реке прошла су дуг развојни пут. Од настанка до данас, она се просторно развијају и мењају морфо-физиономску структуру, демографске карактеристике и функције. У циљу постизања већег степена функционалне инегрисаности територије општине треба дефинисати приоритетне активности којима би се решавали актуелни проблеми развоја и који би били прихваћени од стране локалних органа и локалне заједнице. Реализација наведених предлога везаних за регионални развој општине је дугорочан процес који се не може спровести једнократним и појединачним актима, већ је потребно да се они поступно решавају.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојанић, Д. (1986). Крупањ и Рађевина у XVI и XVII веку. *Рађевина у прошлости*. СО Крупањ. Београд.
- Васиљевић, М. (1989). Опис Рађевине 1893. *научна монографија: Породица у систему традиционалних и савремених установа у друштвено-обичајном животу Рађеваца*. (Посебно издање, Књига 31). Београд: Етнографског института САНУ
- Васовић, М. (2003). *Подрињско-ваљевске планине*. Ваљево: Агенција „Ваљевац”, Ваљевска гимназија, Истраживачка станица „Петница”
- Гавриловић, Љ. и Дукић, Д. (2002). *Реке Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дерић, Б. (1997). Друштвено-економски развој. *Општина Лозница*. Београд: Српско географско друштво. Београд: Географски факултет. Београд: Географски институт „Јован Цвијић” – САНУ
- Ђурђев, А. (1988). *Рађевина, обичаји, веровања и народно стваралаштво*. Крупањ: дом културе „Политика”
- Ђурђев, А. (1989). Бела Црква. *Црквена општина Бела Црква*, Поводом 100 година постојања цркве, Бела Црква.
- Зеремски, М. (1957). Флувиоденудационо или абразионо порекло мачкатске површи. *Зборник радова Географског института ПМФ-а*, св. IV
- *** (2006). *Катастарска служба*. Крупањ-Осечина: Општинске управе
- *** (2006). Категоризација земљишта на територији Општине Крупањ у производној 2005-2006. години. Крупањ: Општинска управа, Одељење за привреду и финансије
- Милојевић, Б. Ж. (1913). Рађевина и Јадар – антропогеографска испитивања, Насеља српских земаља, расправе и грађа, *Српски етнографски зборник*, књ. IX
- Николић-Стојанчевић, В. (1975). Рађевина и Јадар у необјављеним рукописима Цвијићевих сарадника. *Српски етнографски зборник САНУ*, књ. LXXXVIII, Одељење друштвених наука, Насеља и порекло становништва, Књига 41, Београд.
- *** (1996). Упоредни преглед броја становника и домаћинства, Подаци по насељима и општинама. У *Попис становништва 1991* (Књига IX). Београд: савезни завод за статистику
- *** (2003). Национална или етничка припадност, подаци по насељима, Република Србија. *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002* (књига 1). Београд: Републички завод за статистику
- Републички геодетски завод/ Служба за катастар непокретности Крупањ, *Прегледна карта Катастарске општине Крупањ 1:10.000*
- Војногеографски институт / VGI Topografska karta, 1:50.000, list, Zvornik 1 i 2. Beograd

---

такве госте смештај се може обезбедити у „Дому младих задругара” у Белој Цркви уз одговарајуће садржаје и по систему летовања и зимовања попуњавати капацитете.

- Соколовић, М. (1998), Бела Црква – знаменито место од изузетног значаја. *Научна монографија: Споменичко наслеђе Србије – непокретна културна добра од изузетног и великог значаја*, Посебно издање поводом педесетогодишњице рада 1945-1997, РЗСКС, Београд, 1998.
- Шабић, Д. (2004). *Регионалногеографска проучавања Рађевине*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација
- Шабић, Д. (2005). Неки аспекти просторног развоја Крупња. *Демографија*, књ. II
Истраживања на терену.

DEJAN ŠABIĆ
MILA PAVLOVIĆ

S u m m a r y

SOME GEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF SETTLEMENTS IN BELA CRKVA BASIN IN THE CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT OF THE KRUPANJ COMMUNE

In this paper we analyze influence of natural and socio-economical factors (demographic, historical, cultural, etc) on the genesis and overall development of the settlements in the Bela Crkva Valley in the context of regional development of the commune of Krupanj. We analyzed some aspects of spatial, morpho-phisionomic, demographic, ethno-cultural, and functional characteristics of settlements and the strategies of development.

Geographic and historic factors are of the greatest importance for the demographic development of the region of region. Out of all kinds of migrations by their continuity, intensity and influence on the spatial-functional structure making and organization, rural to urban migrations and migration from the living place to the working place were the most important. Rural to urban migrations were very intensive during the period 1960-1990. due to rapid industrial growth of Krupanj and job opportunities for skilled and unskilled workers. Great changes in the distribution of commune's population occurred after the World War II. The analysis of population age structure shows that population is at the threshold of being old.

One of the central places in finding out the overall solutions to stop the processes of economic power weakening of s region, deagrarianization and depopulation of rural regions, is assumed by the question of adequate rural economy structuring in accordance with locally available resources. Within these frameworks we should look for the place, i.e. the position of tourist activity in region, which so far has not been given an appropriate role in development policies and concepts related to these areas, although it is based on various strong, highly attractive natural-ecological and anthropogenesis values. Rural areas were used for some forms of economic production and were known by low overall population densities. Tourism is attracted into these regions by natural features, landscape quality and rural way of life. Rural tourism brings life to many areas. It can include a great variety of activities and can be way to prosperous life for people in Bela Crkva Valley.